

МЕХАНІЗМ ТВОРЧОСТІ: РУЙНУВАННЯ І ВІДРОДЖЕННЯ ФУНКЦІЙ

Віктор КЛИМЕНКО

Copyright © 2001

Суспільна проблема: збереження і розвиток інтелектуального потенціалу держави через визначення й подолання тих чинників соціуму, що руйнують механізм творчості людини в онтогенезі.

Мета дослідження — вивчити руйнівні сили, знайти прийоми, спрямовані на розвиток в навчально-виховних технологіях творчих потенцій людини, а також обґрунтувати чинники, що руйнують чи ізолюють активність складових механізму творчості учнів, означає відкриття їм шляху до вільного розвитку.

Авторські ідеї є результатом наших (В.В. Клименко [1–8]) розробок; а саме:

1) механізму творчості, який описується поняттями: мислення, почуття, уява, психомоторика та енергопотенціал;

2) рівнів розвитку механізму творчості, які визначають його продуктивність і поділяють людей на: а) виконавців, б) ерудитів, в) дилетантів, г) талантів (не як людей з іскрою Божою, а як таких, хто спроможний розв'язувати певний тип задач), д) геніїв та є) мудреців;

3) структури процесу розвитку, яка містить моменти: а) становлення, б) змі-

ни, в) руху, г) сам розвиток і д) творчість.

Сутнісний зміст: здійснюється пошук оптимального шляху *навчально-виховних технологій – способів уростання людини в Ноосферу*; розглядаються порушення у механізмах мислення, почуттів, уяви, психомоторики та енергопотенціалу, які блокують їх дію в періоди становлення, змін, руху, вимикають із активності, а механізм творчості переводять у “сплячий” режим; аналізуються впливи негативних чинників, які формують виконавця, ерудита, дилетанта, таланта, генія і мудреця, тобто осіб із різною здатністю до творчості; висвітлюються руйнівні процеси, котрі підстерігають учня і вчителя у навчальній діяльності. Саме останні явища є предметом цього найґрунтовнішого наукового аналізу.

Ключові слова: мислення, почуття, уява, психомоторика, енергопотенціал; виконавець, ерудит, дилетант, талант, геній, мудрець; становлення, зміни, рух, розвиток, творчість, руйнування.

НЕ ВСІ НАМІРИ БЛАГІ...

У всі часи вчені та вчителі прагнули в навчально-виховних технологіях

робити свою справу з учнями якнайкраще. І, справді, зроблено дуже багато. Але поряд з цим здійснено багато такого, що не дає дітям розвиватися нормально, гальмує їх природний процес становлення. Не будемо перераховувати всі хибні шляхи чи помилки, а розглянемо один-єдиний принцип побудови навчально-виховних технологій як способів організації дій учня, завдяки яким він сам, або з допомогою дорослого блокує розвиток своїх творчих здібностей – змінює психологічну структуру творця у бік бездіяльності.

Що таке блокування розвитку?

Це – спосіб дій, котрий пропонується учневі (зрозуміло, з добрими намірами – інакше і не може бути) і він діючи, або не діючи, сам собі паралізує чи ізолює активність окремих складових механізму творчості. Але про негативні наслідки ні він, ні вчитель відразу нічого не знають: вони заявлять про себе згодом, коли треба буде розв'язувати творчі задачі і завдання в самотійному житті.

Отже, «блокування», зупиняє розвиток механізму творчості. Щоб це зрозуміти, варто скористатися аналогією сповивання немовляти: підсвідомо кожний із нас майже довічно бореться з “тиском блокування” пелюшками. Життя новонародженої дитини починається зі сповиття фізичного: туго зв'язують ручки і ніжки (щоб вони були рівними!); отрока сповивають, гнущаючи розвиток задатків на здібності, а потім юнаку – блокують роботу його природного механізму творчості. Для дорослого психічне сповиття удосконалюється. Соціальне оточення придумало для кожного віку свої пелюшки. Ось чому

так мало творчих людей: в одних цей механізм у “сплячому стані”, у других – працює час від часу, у третіх – на половину чи третину.

Оскільки людина та її творчі здібності розвиваються не всі відразу, а поетапно, пластами духовного накопичення, то і пелюшки видозмінюються відповідним чином. Отже, дії принципу сповивання, не уник ніхто.

СПОВИВАННЯ ЕНЕРГОПОТЕНЦІАЛУ

Енергопотенціал – заряд живої сили людини і водночас вектор, спрямований із неї. Це її здатність до дій – пізнавальних, моральних, або вчинків – естетичних, творчих. Тому кількість і якість енергопотенціалу, його міра – це обсяг наших творчих можливостей, тобто наша спроможність переробляти себе зсередини, передусім трансформувати енергію та інформацію, предмети і явища у досконаліші форми гармонії.

Очевидно, що сам собою енергопотенціал існувати не може. Він має поповнюватися, вливаючи життєву силу у механізм творчості, і призводити до руху думки, почуття, уяву, психомоторику.

Що наповнювати? У що вливатися? Заради чого призводити до руху? Щоб зрозуміти руйнування творчого ресурсу як енергії людини, звернімося до міфів про “Шагрєневу шкіру”, “Фенікса”.

Шагрєнева шкіра і Фенікс. Легенда про шагрєневу шкіру прийшла до нас із пітьми віків. Сутність її в такому: щоразу, чогось бажаючи (бажання – це вмотивована думка, яка породжує дію чи вчинок), **ми витрачаємо частину себе**; отже, чим більше бажань і дій, тим швидше ско-

рочується наше життя. Зворотна логіка: чим **розмірено і неактивно** ми живемо, тим більше шансів *прожити довго*.

Цей образ із життєвої мудрості – типовий випадок, коли видиме сприймається як дійсне. Тут за точку відліку береться юнацький вік – час найбурхливіших і найнестримніших бажань. Чим більше собі “дозволив” у юності (спалював свічку з обох кінців), тим менше залишається на решту життя. В усіх випадках воно йде на спад, “під гірку”.

Якщо цю схему розгорнути ширше – від народження до смерті, то вона стає ще переконливішою. Починаючи свій шлях практично з нічого (що таке запліднена яйцеклітина? Без мікроскопа у неї важко навіть повірити), людина розвивається, набуває енергії, досягає розквіту в юності – і потім повільно “котиться” вниз, а у немичній старості перетвориться практично у ніщо...

Нагадаємо: базова енергія новонародженого настільки велика, що перевищити її майже неможливо, й за певних умов цей рівень можна утримувати все життя. Отож, зазначений максимум треба прийняти за орієнтир наукового аналізу.

“Перший крок дитини – це перший крок до смерті”, – думка помилкова. Щоправда, уявлення про **життя як витрачання себе** – спірне. Воно суперечить **другому законіві термодинаміки**. У такому разі незрозуміло, звідки береться неймовірна **енергія росту** зростання. Дитина їсть багато, і все ж енергії їжі недостатньо, щоб задовольнити і компенсувати фізичний ріст. Цю суперечність науковці бачать сьогодні, а раніше її не помічали.

Суперечність бажань. Із принципу шагреневої шкіри випливає, що треба уникати бажань, сильних почуттів, потужних дій. Спокій – це ідеал. Чим менше контактів, чим більш врівноважений світ внутрішній – тим краще. Адже бажання – думка, котра породжує дію! Та ж сама дія нагромаджує оперативну енергію, бо здатна створювати енергетичну, так би мовити, *прибуткову вартість* і в такий спосіб підтримувати енергію хоча б на попередньому рівні. Тільки діючи, витрачаючи енергію, ми, як не дивно, себе самих зберігаємо. Але за таких умов витрати оперативної енергії повинні перевищити її нижню межу дозволеного природою, і не можна черпати її з базової, недоторканої енергосистеми.

Відтак наше завдання: **використовувати свою енергією, так коригувати її нагромадження, щоб рівень оперативної енергії постійно зростає.**

Лінія, що викреслює верхівку енергетичної хвилі, котра то витрачається, то нагромаджується, повинна нагадувати **синусоїду**. Остання коливається в межах дозволеного: **верхня межа** – рівень енергії, який досягається у стані натхнення, **нижня** – верхній рівень базової енергії, тобто “дно” оперативної енергії. “Дно” синусоїди – це не обов’язково смертельний трюк, а нижня позначка припустимого.

Якщо синусоїда хвилі енергії падає і сягає товщі базової енергії, тоді нічим утримувати цілісність клітин організму; вони розповзаються, припиняють своє існування, опускаючись дедалі нижче і нижче; синусоїда ледь-ледь пульсує, доки лавиноподібний розпад клітин не обірве цю ниточку,

і не розчиниться в небутті гіперболою, що згасає.

Такий графік життєзабезпечення не викликає недовіри.

Як! У новонародженого, і в юнака у розквіті сил, і в літньої людини – один і той самий рівень базової енергії? Уявіть собі – так. Просто енергія у різному віці по-різному втілюється, використовується. Новонародженому вона забезпечує **ріст тіла**, юнакові – **здатність до дій і вчинків**, котрі покликані перетворювати довкілля і його самого, старцю – **мудрість**. Розумове зусилля таке ж енергоємне, як і почуття молодої людини. Висота, на яку злітає юнак у пориві натхнення, доступна і старцеві, який, не поспішаючи, піднімається на вершину енергетичної хвилі сходинок розуму. Зрозуміло, що останній має бути фізично здоровим.

На протигагу “**шагреневій шкірі**” стародавні греки створили міф про “**фенікса**”.

Фатальна роль бажань, думок, які спричинюють дії, а людина витрачає себе, як шагренева шкіра, скорочує життя, містить у собі суперечність. Суперечність долає символ “**фенікса**”, який щоразу **згорав і відроджувався** з попелу, аби **знову** згоріти і знову стати молодим.

Який смисл у цьому вічному двигуні закладено, зрозуміти не важко. **Енергія завдання** і натхнення під час її розв’язування відновлюють витрачену енергію і навіть більше: ці дії створюють прибуток енергії, більшу готовність до продуктивніших дій. Адже натхнення – спалах енергії в ту мить, коли її хвиля здіймається до максимуму. Відбувається ніби ядерний вибух, який осяє те, що було за межею відомого.

Очевидно, що сфера посилюючого для людини значно ширша за природно обумовлені можливості. У хвилини натхнення людина поза часом, обставинами, напруженням. Ніщо не може їй завадити, зупинити.

Де ж людина знаходить себе після того, як натхнення вичерпується? На наш погляд, на “дні” синусоїди енергетичної хвилі. І не з порожніми руками! У неї в руках розв’язана задача, яку вона збагнула, перетворила невідоме на відоме, тобто те, яке, здавалося б, було до цього часу на недосяжній висоті. Тепер справа за малим: розв’язану задачу треба асимілювати – навчитися користуватися новим знанням, яке стає джерелом додаткової енергії; цілком достатньої, щоб повернути синусоїди форму і висоту.

Натхнення солодке. Хто його пережив хоча б раз – забути не може. Але чекати натхнення, ловити його – безперспективне заняття, навіть якщо ваш енергопотенціал достатній. Потрібна нова задача, або проблема (хто на якому рівні працює), енергоємність якої б дала змогу подолати інерцію і сталість синусоїди і примусила б її спружинити так, аби людина знову пробила стелю між відомим і невідомим.

Наше тіло і душа – це єдність, яку описуємо і сутнісно фіксуємо поняттям «психомоторика». Вона – це наше «Я» у стані статички, або машина, що здатна до роботи (розумової чи механічної), але не діюча доти, доки її не підключили до джерела живлення. У статисти вона те ж саме, що млин без вітру, автомобіль без бензину, трамвай без струму.

Психомоторика – мисляче тіло людини, котре самодос-

татньо не діє, хоч потенційно здатне до будь-якої дії, якщо вдихнути в неї життєву силу, в цьому разі вона стане живим інструментом творчості.

Які функції виконує енергія? Відповідь на це питання потребує роз'яснення. Якщо психомоторика – задаток для здібностей доцільно діяти; координатор руху думок, почуттів та уяви; інструмент створення образів і думок, які можна втілювати у матеріальні конструкції, то забезпечує всю цю роботу живою силою – енергопотенціал. А він має дві провідні властивості: 1) величину заряду енергії, 2) вектор її дії, який визначається (усвідомлено чи неусвідомлено) мотивацією людини.

Отже, енергопотенціалу і психомоториці властиві: а) взаємне породження і розвиток психіки та моторики і б) єдність заряду та вектору його спрямованості дій і вчинків.

Чому це так? Природа, очевидно, шукає і знаходить найекономічніший та найнадійний механізм для своїх дій і активності в людині. А що може бути надійнішим за механізм, який функціонує на принципі єдності протилежностей (закон Геракліта). Наприклад, два полюси магніту, плюс і мінус електричного струму, китайські їнь і ян, чоловічі і жіночі початки в кожній людині тощо.

Якщо вони узгоджено взаємодіють, то у механізмові творчості панує **гармонія – закони Логосу**, а за інших умов вона порушується, відбувається сум'яття, створюються перешкоди на шляху природного розвитку творчих здібностей особи. Саме єдність протилежностей у механізмі таланту і створює його надійність і безвідмовність роботи в екстремальних ситуаціях життя (діяльності) людини.

На чому ж відбивається негативна дія процесів того ж фізичного сповивання?

Руйнуючи єдність протилежностей у психіці і моториці, сповивання:

1) пригнічує процеси придбання прибуткового оперативного енергопотенціалу діями розумовими чи психомоторними, або вільними рухами тіла;

2) гальмує розвиток психомоторики і провокує виникнення гіподинамії у дитини – хвороби від нерухомості тіла;

3) зупиняє цими впливами процеси розвитку мислення, почуттів та уяви – душі людини.

Проте тут можливі детальніші висновки, що буде зроблено пізніше. Зауважимо найістотніше: фізичне сповивання дитини примушує переорієнтовуватися її організм на нову життєву доміанту – з природного розвитку на штучні процеси самозбереження.

Точніше кажучи, фізичне сповивання (пелюшками) немовляти – перше прокрустове ложе, в котре потрапляє людина на своєму життєвому шляху. Згодом, у зрілому віці, її можуть покласти на наступне прокрустове ложе, але з іншими якостями; вона буде одержувати травми фізичні чи моральні, шрами від яких залишаються на все життя. Фізичні травми поболить – і загояться, зупинять розвиток людини на хвилиночку, на день чи місяць, після чого знову кинеться в боротьбу. Якщо вона справжній воїн, то рубці – тільки знаки доблесті, які прикрашають і утверджують її не лише у власних очах.

Разом з тим перше прокрустове ложе – сповиття немовляти – травмує не лише тіло і душу – найстрашніше те, що цей прийом робить замах на функції генотипу – на прийдешні по-

коління, а відтак – на все майбутнє людства загалом. Бо у сповитку, замість того, щоб вільно розвиватися, організм дитини з перших днів життя повинен більшу частку своїх сил витрачати на боротьбу за існування. Сповита дитина практично позбавлена рухів тіла – головного інструмента і регулятора енергії.

Щоб зберегти себе від гіподинамії, дитина, зрозуміло, неусвідомлено (свідомо це повинні робити батьки) обирає крайні заходи: 1) беззупинно кричати і 2) часто змочувати пелюшки, чим не лише звертає до себе увагу дорослих, а й домагається «свіжого повітря» – вільних рухів тіла.

Але скільки можна мочити пелюшки і кричати? З часом ні того, ні іншого організм не витримує, тоді сам регулює себе під обставини соціального тиску (сповивання дітей – продукт і здобуток соціуму, зрозуміло, не досить вдалий) та вдається до радикальних заходів: зупиняє розкручування пружин розвитку генотипу.

Фізичне сповивання тіла гальмує цю потужну пружину, котра прагне збільшуватися (кількісно), розвивати (якісно) тіло і душу малюка, розкрити її як квітку якомога краще і у суворо визначені природою строки. Але цю пружину обставини життя (сповивання) затискують гальмівними колодками, переводять роботу тіла у такий режим, щоб конфлікт з пружинним ложем – процесами блокування – був мінімальним. Дитина цей тиск відчуває дуже тонко і реагує особливим самозахистом від руйнування себе.

Помітили? Йдеться про комфорт, золоту середину психічного навантаження людини: від малої до старої. А комфорт – прийнятний стан самопочуття, рівноваги між внутрішнім і

зовнішнім середовищами, оптимальної життєдіяльності. І навіть наше немовля вчиться відшукувати умови, щоб забезпечити собі комфортний стан.

Підкреслимо: **комфорт – рівновага протилежностей**, а не спокій, себто діяльна рівновага. Як не парадоксально для здорового глузду, але **малюк з першого дня свого життя, сам може регулювати свій психічний стан**. Цим процесом поки що керує мудрість тіла, яка містить два полюси: один – діяльний, коли дитина рухами своїх ручок і ніжок витрачає (для відновлення), енергопотенціал і насолоджується цією роботою; другий – комфорт відпочинку, коли малюк «перетравлює» психомоторну і почуттєву інформацію від предметного світу й насолоджується цим, відчуваючи приплив енергії.

Фізичний сповиток ламає цей механізм. Але критерій у малюка від природи один: він шукає комфорт. А що робити, коли його пелюшками позбавили природного регулятора психічного стану? Вихід – у збереженні себе, налаштуванні на найнижчий – примітивний або рослинний – рівень обміну енергії та інформації – на виживання.

Вижити, лише вижити! – іншого завдання для туго сповитого малюка не існує. І тоді він пристосовується – «заспокоюється». Складається враження, що мета дорослих досягнута: малюк став спокійним і не заважає їм жити. Проте якою ціною?

Так, але в нашому світі за все треба платити. І за комфорт також. Оскільки комфорт, побудований на мізерно малому запасі енергії, це благополуччя вибудоване з паперу: подує вітер – і будівля на всі боки розлетиться. Пам'ятаєте: люди з потужною і дуже рухливою енергетикою майже

не хворіють, добре завжди почуваються і здатні, як ніхто інший, до творчості.

Тепер уявіть собі, в якому стані опиниться малюк, чия енергія ледь степліється. Всі хвороби – його. Він відкритий для них, і ніякі пелюшки і одежинки від них його не вбережуть. У той час коли від дитини з оптимальним енергопотенціалом вони відскакують як горох від стінки.

Нами обстоюється схема можливих блокувань творчих здібностей дітей у період навчання у школі. Зрозуміло, що придушення не навмисного, а від малої обізнаності у сутності процесів розвитку механізму таланту. Тільки уявіть собі ситуацію: спринтер починає біг на стометрівці з падіння (це рівнозначне сповиванню). Не важко підрахувати, як далеко він відстане від інших, якщо увесь забіг триває трохи більше 10 секунд.

УПЛУТУВАННЯ ПСИХОМОТОРИКИ

У річному віці малюк став на ноги, пішов. Активно працювала психомоторика.

Від першого самостійного кроку і аж до школи дитина повинна пройти три етапи самостійної виучки: 1) встановити контакт з предметами (виделка, лопатка, машинка, забавка тощо); 2) засвоїти дії з предметами (самостійно гратися, виконувати просту роботу, допомагати іншим і т.п.), але найважливіше, щоб ініціатива дій надходила від самої дитини і щоб вона діяла саморухом; 3) уміти відтворювати предмети чи їх властивості словами, малюнком, ліпленням, рольовою грою тощо.

У процесі розвитку малюка психомоторика це – його інструмент, завдя-

ки якому відбувається створення й удосконалення відомої цілісності: **«живий рух – думка»**. Іншими словами, думка малюка, котрий ще не оволодів мовленням, може зародитися в живому рухові. Що, власне, цей інструмент робить, крім зародження думки?

Коли рухи малюка набувають точності, то це є показником виникнення критичності, або продукту спільної дії мислення, почуттів та уяви, а коли думка і критичність набувають досконалості, то психомоторика стає засобом пізнання і перетворення оточуючого середовища чи його окремих предметів. Саме роботою психомоторики у дитині формується психологічна установка або матриця, котра з часом стає тим, що прийнято називати – **стилем мислення**. Тоді немов створюється той млин, який упродовж всього наступного життя буде перемелювати будь-який сирий матеріал (невідоме на відоме, предмет у більш досконалу форму гармонії, на основі буденного у щось нове тощо), тобто все те, що дорослі кидатимуть під його жорна. На жаль заплутування психомоторики обмежує вільний розвиток і пригнічує саморозвиток дитини.

Нерухомість спотворює постать людини, руйнує природну пластику рухів тіла, координацію порухів рук і ніг, тулуба. Сповивання нерухомістю, вочевидь, найтяжче, оскільки його наслідком є **гіподинамія – найпоширеніша хвороба нашого віку**.

Тіло спотворюється спочатку сповиванням, потім тривалим, майже нерухомим, сидінням за шкільною партою (наслідки: застійні явища в різних частинах тіла, підвищена стомлюваність, лордоз, сколіоз та інші

хвороби хребта). Невтішний факт: лише у двох із десяти випускників шкіл немає сколіозу. Отож покоління виростають з пригніченими функціями серця, легень, з неповноцінним здоров'ям та даремно витраченою енергією. До того ж три чверті учнів мають зайву масу тіла.

Нарешті, фізкультура. Якщо вона справді несе **культуру тіла**, то має бути зорієнтована не на розвиток однієї половини людини – її тіла, а на примноження психомоторних здібностей дитини. Складання нормативних вимог на залік у формі кількісних величин певних дій – це ще не фізична культура у повному розумінні слова.

Лише дошкільнята мають відчутну перевагу над учнями і студентами: вони рухаються постійно. Учень шість–сім годин сидить за партою, ще дві, а то й більше, готуючи уроки. Якщо ж учіння дається йому важко, то він ще забирає у відпочинку кілька додаткових годин для сидіння за домашніми уроками.

Отже, щодня психомоторика учня 8 – 10 годин приречена бути в бездіяльному стані, який спричинює пасивність і мислення.

Ось тут і прихований трагічний парадокс: учень навчається сумлінно, а механізм, який спеціалізується на зародженні і наступному тренуванні елементів думки, – спить!

Про набуття учнем пластики рухів і психомоторних дій навіть говорити незручно. Хто про неї дбає? Хто про неї пам'ятає? Школи балетні та хореографічні гуртки – це виняток із сумного правила.

Пластика тіла і його рухів – лінія і форма фізичного буття людини своєрідна **мова тіла**, спосіб його точного самовираження. Міміка, пантоміміка,

жести, апломб, статура, осанка, хода – все це зовнішні показники виразу внутрішньої гармонії душі. Якщо на обличчі гримаса, то все тіло закріпачене (досвідчені спортсмени, спостерігаючи за суперником, уважно стежать за змінами його обличчя, щоб визначити його справжній стан!). Читкий жест – вірна ознака, що людина володіє думкою, почуттями, що вона сповнена достатньою енергією (передусім для творчості); й, нарешті, це свідчення про особисту впевненість та налаштованість на прийдешнє.

А хто стежить за тим, як дитина сидить за партою, виходить до дошки, пише у зошиті і на дошці, як тримається при відповіді? Пластика рухів і психомоторних дій – індикатор координації процесів у механізмі таланту. Якщо психомоторика досконала, то вона як дзеркало відображає цілісність людини, єдність її душі і тіла – внутрішню свободу. Оскільки думки, почуття та уява доволі від закріпачень, то вони й доцільні, економічні, і продуктивні, гармонійні, що врешті-решт забезпечує тривалу роботу людини без видимих ознак стомленості.

Отож, вдумаємося в знайоме слово «фізкультура». Поставимо собі запитання: «Що таке фізична культура?» Чия це культура?

Фізична культура – передусім, культура тіла людини, його навченість, рухливість, досконалість психомоторики і, як загальний результат, культура думки, почуттів та уяви.

Уже стародавні греки це дуже добре не лише розуміли, а доцільно користувалися цими думками–настановами. Вони вважали, що атлет – це людина, котра володіє мистецтвом фізичними вправами під-

тримувати і розвивати гармонію тіла. Тоді атлетику вивчали разом з філософією і точними науками, де вершиною розвитку її стали придумані греками Олімпійські ігри, які і в наш час соціально впливають на культуру людства.

Отже, **урок фізичної культури у людському вимірі повинен будуватися під камертон гармонії, симетрії, ритму – естетичних універсалій, тоді він стане досвідом прикладної естетики і набуде своїх природних, розвивальних властивостей.**

Прирощування культури тіла, його рухів і психомоторних дій – процес нескінченний. Він характеризується чутливістю, тому що містить головне джерело позитивних почуттів – м'язову радість. Остання – найвище задоволення, яке отримують люди, працюючи психомоторикою; а пластичність, цілісність, гармонійність живих рухів – цінність і для спостерігачів за цими діями. І чим краще людина це робить, тим більше у неї животіє джерел для позитивних почуттів, розвитку мислення та уяви.

ГАЛЬМУВАННЯ МИСЛЕННЯ І ДУМКИ

Підкреслимо ще раз: саме у живому русі дитини коріняться елементи думки (аналіз, синтез, узагальнення, індукція і дедукція, судження тощо). Тому треба знайти чинники, які сповивають механізм мислення, а відтак глушать думку у процесі організованого навчання. Для цього поставимо перед собою запитання: якою є мета людини, котра проходить виучку в школі, вузі, інших навчальних закладах? На наш погляд, зрозуміло і без доведення: **навчитися твор-**

чості, стати творчою людиною. Відтак варто розвивати той механізм, котрий дає змогу людині виконувати творчу роботу – розв'язувати найрізноманітніші задачі оригінальним способом.

У новонародженого механізм творчості **перебуває у безформному стані**, до початку шкільного навчання він **набуває певної аморфної форми**, у школі – **підйомної формодієвої сили**, а у вищому навчальному закладі повно скидає із себе баласт і, якщо поталанить, то особистість буде спроможна на **творчу роботу**. В цьому механізмі мислення і думка – його елементи, деталі, що виконують певні функції. Щонайперше **думка**:

1) **фіксує те**, що вже для вас існує і складає зміст свідомості, що відкрите, створене, винайдене;

2) **є інструментом** творчості й водночас;

3) **продуктом** цього процесу, тобто того, чого до нині не було у природі чи свідомості.

А що ж примушує людину створювати те, чого ще не існувало? Що започатковує роботу цього дивовижного механізму і що підтримує його роботу упродовж багатьох років?

Йдеться про задачу. Ось типовий приклад. Кожна задача викликає у людини стан дискомфорту і навіть страждання. Ці негативні переживання вимагають від неї певних дій: якомога швидше звільнитися від пут дискомфорту. А для цього треба розв'язати задачу – невідоме перетворити на відоме, просте і всім зрозуміле. Отож кожна задача змушує: а) розшифрувати невідомі властивості у відомій речовині; б) створювати принципово нові машини і механізми, щоб підвищити продуктивність праці;

в) кристалізувати із розмаїття буття оригінальні художні образи (людини, природних явищ, соціальних феноменів тощо).

Задача **полонить** і виводить завдяки роботі невідомого на вищий рівень енергії і напруженості психомоторики. Але не одноразово, а стільки, щоб думка закріпилася на новому рівні, полонила свідомість оновленою сутністю. Проте однієї думки для розв'язання задачі і звільнення від дискомфорту мало. Треба мати щось ще, щоб здійснити перехід на більш енергомісткий і збалансований процес. А “висловлює” задачу у невідомому почуття: воно виявляє, фіксує задачу, а формулює її – думка..

Думка – усвідомлене, зафіксоване, матеріалізоване почуття. Останнє виникає під час нашого контакту з предметом, явищем, процесом. Воно плинне та непізнаване. Але тільки почуття одержало ім'я, то стає думкою. Інакше кажучи, матеріалізований субстрат, який продуктивно працює, стає регулятором дій. Думка виражається знаком, словом, символом, дією і в такий спосіб залишає відбиток себе на картині життя й у структурах мови, культури.

До якогось часу невідомого не було. А тепер ось вона – задача, як результат роботи думки. Саме думка разом із почуттями шукає, ризикує, досліджує задачу. Хоч зрозуміло, що самостійно цю справу їй одній не зробити; це робота для інших інструментів таланту.

А чому навчаються діти в школі? Очевидно. Репродуктивній роботі пам'яті. Вивчив – відповів, розв'язав задачу - одержав оцінку. Отож навчаються нагромадженню чужого досвіду у готових і відпрацьованих формах. А саме, роботі за: 1) шаблонами

і 2) компромісами. На жаль, забувається проста істина: у будь-якій справі, роботі, процесі, активності людини завжди зашифрована задача: хто розколює дрова, вчиться, відкриває закони всесвіту - всі мають справу з невідомим, у якому міститься задача, точніше, світ задач.

А як знайти задачу? Треба відчути її дискомфорт. Тоді можна усвідомити одночасно мінімум дві задачі, а то й більше. Все залежить від стану механізму творчості, який не може працювати з потужністю, відмінною від природно заданої. Тоді задачу треба оцінити, вибрати і “приміряти” до своїх можливостей, щоб успішно розв'язати її. Але цієї роботи з дискомфортом і, відповідно, із задачами недостатньо для тих, хто любить думати, схвильовано шукати та креативно діяти.

У соціумі і на цей випадок існує добре відпрацьований спосіб уникати будь-якої роботи. Це підтверджують як згаданий компроміс (якщо мало сил), так і шаблон (коли силу нікуди дівати).

Компроміс – особлива філософія тих людей, світогляд та установка яких орієнтована “для себе”, і “для дітей”, а якщо час і воля – то і “для онуків”. На ньому варто зупинитися докладніше.

Правил компромісу дуже багато, хоч принцип «активності» людей, котрі ним користуються, – один на всіх: **все робити, щоб нічого не робити**. Укладати з труднощами, задачами, а відтак із дискомфортом, угоди про взаємні поступки, нібито відмовляючись від своїх особистих переконань, щоб насправді залишатися самим собою. Це означає не ризикувати, не втомлюватися, жити тихенько, непомітно, із зав'язаними

очима. Ось декілька формул компромісу: «Моя хата з краю», «Слово срібло, мовчання – золото», «Добре телятко двох маток ссе» та інші вражають мудрі думки.

Зрозуміло, що на компроміс спроста або безталанна людина, або остаточно душевно зламана, з мізерною енергетикою. Колись, можливо, і були думки – міцні, колючі, навіть сміливі, але звичка ховати голки думок, коли вони впиралися у щось тверденьке, тільки-но її відчуєш, поступова привела до атрофії “м”язів мислення та притупила гостроту думок, переживань. Відтоді вони стали неконкретними, безсилимими, тобто думками ні про що, бездуховними.

Шаблон – це спосіб дій іншої філософії, котра обстоє два наймудріші постулати:

а) не підставляй борти, не висувуйся і б) тримай ніс за вітром, що забезпечить безпрограшність життя.

Отже раз і назавжди відмовився від невідомого, що довкола у формі задач, оволодів стереотипами і банальною мудрістю простих правил і пішло не життя, а одне вдоволення та спокій. Пізніше за все доведеться платити, але для підлітка чи юнака, як він думає, до цього «потім» ще треба дожити. Важливо, що у нього саме сьогодні є все – молодість і здоров'я, надії і впевненість.

Дійсне продуктивне знання добувається лише власною роботою мислення і думки, своїми руками, тільки подоланням, власним відкриттям стежки, котра пройдена іншими і тільки тепер, коли на ній поранені свої ноги, стала особистою, моєю. А школа вчить чужому словесному знанню, інформації, що пережито не нами. У такий спосіб завалюємо засіки

пам'яті чужими відповідями на питання: що? де? коли?

Але сакраментальне: «Для чого?» – пам'яті, навіть найпотужнішій, не підвласне, адже воно вимагає самостійності мислення, міркування думок, власних дій. Це – криза. А чи перевернеться айсберг пам'яті, щоб звільнити мислення? Щоб до старості у формуванні образу світу і власної продуктивної роботи панувала думка? По-іншому, була б спроба відповідати на питання: «Заради чого все це?» А коли вдається перевернути “айсберг”, то пам'ять повернеться до свого природного призначення – бути помічницею у роботі мислення і думки.

Уявімо собі таке: “айсберг” перевернувся, пам'ять поступилася пріоритетом (отож, менше забезпечується енергією), домінують мислення і почуття, й допомагає їм **уява – критичне ставлення до всього оточуючого**. Воднораз програми школи як були розраховані на запам'ятовування, такими й залишилися і в старших класах, і в середніх спеціальних установах освіти, і у вищих.

Отже, знання, що організуються у словесних, знакових формах і, здавалося б мають входити в душу вільно, природно, ніби самі собою, все ж доводиться нагнітати під тиском і примусом. Звідси тиражування насильства над собою, замість задоволеного **«хочу!»** Очевидно, що ККД такого навчання – мізерний. Ось чому число повноправних відмінників у старших класах стрімко зменшується.

Але ж повинно бути навпаки! Запам'ятовування словесних знань, як не крути, само собою нудна справа, а самостійна розвідка і дослідження у лабіринтах думок, пошук істини,

неочікувані самостійні відкриття (нехай це відоме всім! Нехай! Важливо, що ти зробив це сам) – все це захоплююче, драматично і непересічно близьке.

Що ж стає головним ворогом мислення, блокує і нівечить його – довести не важко. Це – провідна установка освітнього процесу на зростання потужності пам'яті, запам'ятовування великої кількості словесних знань, словесних навичок і вмій порпатися у купі словесного матеріалу. Відтак зрозуміло, що зубріння сковує мислення учнів і студентів: пам'ять володарює над мисленням.

Разом з тим природний процес інший: пам'ять – основа зростання здобутої інформації, мислення – підґрунтя творчості як якісна характеристика психічної активності учня, котрій покликана вчити школа. Безпідставно стверджувати, що одне вище другого на порядок чи два. Це просто різні механізми: **пам'ять – механізм тіла, мислення – душі**. Непарма сам Аристотель назвав людську душу поетичною, творчою.

ЗАТУМАНЮВАННЯ ПОЧУТТІВ

Насамперед згадаймо, що таке почуття? Це – наше ставлення до чогось, що перебуває поза нами. Але не тільки, тому що почуття характеризується конкретністю, має свій відображений предмет і на відміну від емоцій, котрі відображають лише стан нашого тіла, презентує наш душевний стан.

Почуття зароджуються у взаємодії, у системі “Я і предмет”. Взаємодія створює нову цілісність, об'єднує між собою і забезпечує обмін енергією та інформацією. Але ця сила може мати протилежну дію – розривати систему “Я-предмет”,

щоб зберегти себе як особу від руйнування.

Почуття визначають: 1) напрямок нашої енергетики - плюс чи мінус; 2) режим їхньої роботи: сумую-плачу-страждаю чи приємно-лікую-радію тощо; 3) образи, думки, установки – регулятори і продукти активності цього дивовижного механізму.

Думка, як зазначалося, народжується за цією ж схемою. Отож думка рівносильна почуттю? На наш погляд, ні. Просто ці два процеси регулюються однією психофізіологічною ситуацією – взаємодією у системі “Я-предмет”.

Для прикладу звернімося до елементарної фізики. Існують два заряди: вони наблизилися настільки, що вступили у взаємодію. Тоді між ними: а) спочатку виникає об'єднуюче їх поле (почуття), і тільки згодом контакт у сфері “Я-предмет”; б) відбувається розрядка, тобто утворюється думка. Ось чому почуття і його переживання - це жива форма предмета, що коливається, грає розмаїттям властивостей і перевтілюється в іншу якісну сутність. Почуття живе і діє, регулюючи нашу активність, доки залишається неусвідомленим. Але ледь у його тумані – у згусткові, електричного розряду – народжена думка, то **почуття помирає в думці чи системі думок, презентованих у поняттях (словах)**.

Ніщо не береться нізвідки. Думка народилася із почуття й тим самим змінила його форму: воно стало іншим і втратило у думці певний свій смисл та енергетику. Щоправда в душі залишається слід від пережитих почуттів та пам'ять про нього; але це вже лірика, приємні спогади.

Додамо: хмари почуттів і голки думок – як вугілля й алмази – це різні

стани однієї й тієї ж речовини. Просто для того, щоб перейти із одного стану в інший – від почуття до думки і навпаки, від думки до почуттів, потрібна у великій кількості вільна енергія. Це визначає те, чим буде жити людина: користуватиметься здобутками почуттів – буде **ерудитом чи дилетантом**, який лише вбачає у довіллі дисгармонійність чи витратить енергію на розвиток почуттів у такий спосіб, щоб навчитися вільно користуватися новоствореними думками, а з думок кристалізувати почуття. Згадаймо поета: “Над вимислом сльозами обіллусь...”

Здебільшого люди дійові, пристрасні вмюють: а) слухати себе, б) розуміти і приймати себе, тому приречені вигравати, в) творити й розвивають у собі цю здатність. Навпаки, хто не вміє слухати і розуміти себе, той губить свої почуття та їхню потужну енергетику і сповзає на рівень життя почуттєвої людини, якій непідвладні переживання. Це життя відповідно до завчених стереотипів і дій за всім відомим шаблоном; рух наїждженою колією, день у день й одне і те ж саме (обличчя, рухи, бажання, труднощі, турботи). Життя мов сон. Ніби щось відбувається, а прокинувся і згадати нічого.

Між іншим, окремими яскравими плямами (найдорожчим із того, що минуло) згадуються моменти, коли спалахувало неприємне почуття. Воно могло бути миттєвим, але не помітити його було не можна, забути – ніколи. Згодом людина розуміє, що лише ці моменти і виправдують життя.

Загалом стиль життя реактивної людини – рослинно-страхітливий. З одного боку, вона вже досить топтана і бита, з іншого – втратила бажання навчати інших. Тому прагне до того,

щоб ніхто її не зачепив, дав спокій жити для себе: без хвилювань, потрясінь, злетів і падінь почуттів.

Почування і переживання почуттів – умова і водночас закон нормального людського життя. Глибина і точність оцінки, котра дається почуттями, – необхідне підґрунтя творчості. Якщо людина не просто існує – живе рослиним чи тваринним життям, а розвивається, то у неї шанс виконати своє людське призначення – творчість довілля, взаємини і себе саму.

У цьому природному процесі почуття – це інструменти широкого призначення. Зокрема, для:

а) самопізнання – створення образу «Я-діючий», б) самоствердження – здатність діяти творчо,

в) самореалізація у продуктах діяльності, які вирізняються з-поміж інших оригінальністю і самодостатністю.

Дитина, котра своєчасно виросла із пелюшок емоцій (у період негативізму), починає випромінювати почуття, без яких вона не буде спроможна до творчої дії і чим далі, тим інтенсивніше. У цьому відношенні вік від 3 до 5 років найпривабливіший, причому за рахунок сили почуттів. Цей ореол, сплетений з безпосередності, чистоти, допитливості і чуйності – провісник таланту, котрий зароджується і зачаровує, пробуджуючи в дорослих дитячі почуття. Зрозуміло, що на вибоїнах життя і тиску різних пелюшок більшість тиражує загрубилі залишки своїх почуттів.

Отже, почуття народжуються у взаємодії, під час виникнення системи «Я-предмет». У цій взаємодії створюється наше ставлення до предмета і відбувається його оцінка за критеріями гармонійності. Оцінка дає змогу за допомогою відповідних дій

забезпечити собі рівновагу з актуальним середовищем, або отримати енергію від предмета для його злагодженого улаштування, формоутворення.

Щоб жити із задоволенням людина (навіть неусвідомлено) шукає гармонійних предметів і явищ. Якщо її внутрішня гармонія перебуває у стані досконалості, то вона здорова й енергійна. При зустрічі із зовнішньою досконалістю такого ж гатунку відбувається позитивне злиття гармонійності, коли мимоволі збільшується простір комфорту культурного діяння, з'являється можливість самовираження і творчості. Це той оптимальний стан, який дає змогу людині не лише жити із задоволенням, а й бути у творчому процесі.

Безладдя і дисгармонія, на наше переконання, сидять у нас самих, тиснуть звідусіль. Розпізнати їх можна лише почуттями, а для того, щоб справитися – потрібна енергія. Отож треба, слухаючи себе, шукати і знаходити джерела енергії задля розвою позитивних почуттів, котрі і забезпечують життя необхідною кількістю енергії та інформації. До того ж їх можна примножувати активними розумовими і психомоторними діями. Доречно зауважити, що через механізм почуттів до нас надходить (переважно мимоволі) понад 90% інформації, решта – каналами мислення і пам'яті.

Впізнати місця розташування джерел енергії, на наш погляд, просто, оскільки вони наділені природою (у т.ч. людиною) гармонійністю, котра є внутрішнім еталоном активної дії.

Дисгармонійна людина, навпаки, стикаючись із досконалими предметами і явищами, швидко набирається від них енергії, перегрівається

– потрапляє у стан дискомфорту. Щоб від нього звільнитися, треба просто втекти від впливу потужного джерела енергії, або його взяти і просто знищити.

За взірцями перегріву людей чутливих і реактивних, тобто за енергетикою гармонійного, далеко ходити не треба: час від часу радіо і телебачення повідомляють, що хтось кинувся з ножем на шедевр образотворчого мистецтва та зруйнував його, а хтось інший облив картину кислотою і в такий (дикий!) спосіб зруйнував, знищував її. Отож даються взнаки факти поведінки Герострата, вандалів, руйнівників культурних і природних цінностей.

Звідкіля береться еталон гармонії чи дисгармонії в людині? Відповідь одна: від природи. Важливо тільки, щоб генотип особи не був вражений спадковими хворобами, дородовими чи післяродовими травмами мозку. Скільки б у людині не містилося набутої дисгармонійності, все ж потенційно закладена генетична програма гармонії. Це – острівець здоров'я, який може відігравати роль еталону – мірки, з допомогою якої можна оцінювати середовища людського існування.

Водночас, знаючи свої дисгармонії – маємо змогу працювати над собою.

Підкреслимо ще раз: еталон, мірка гармонії всередині кожного з нас. **Мірка гармонії – інструмент інтуїції**: дисгармонійні предмети поза нами: вони – своєрідні “замки”, котрі інтуїції належить відімкнути, щоб зрозуміти потаємне. Тоді почуття фіксують та оцінюють величину відхилення форм і сутності предметів від стану досконалої гармонії.

Мірка гармонії всередині людини не створюється, а існує від природи.

Вона може ламатися і набувати дисгармонійних форм. Ось чому про смаки не сперечаються: кожен міряє за своїм аршином – гармонійним чи дефективним. І це також наслідки сповивання почуттів. Так, згадаймо хоча б обмеження психомоторної активності дитини («обережно», «не можна», «не підходь» тощо), що відгороджує її від предметів і дій над ними й тим зупиняє розвиток почуттів як організаторів руху думки та уяви, інструментів організації творення. Замість оточення, побудованого на ідеях краси, добра та істини, дітей часто густо в родині і поза нею оточує атмосфера взаємного приниження, образ, неприязні та несправедливих покарань – непомірних і злісних. Це стає, на жаль, їхнім повсякденним еталоном, зовнішньою нормою взаємин і поведінки.

Пізніше із цим спотвореним еталоном гармонії і його критеріями дитина самоутверджується у дитячому гурті, гірше – у ватазі. Агресивність, жорстокість і цинізм – емоції, котрі розквітають на тлі загиблих почуттів. Як результат ці риси характеру почасти приваблюють інших (діє механізм неусвідомленого наслідування) і тому міцно укорінюються у свідомості, де панує одна логіка розрахунку з позицій власної користі. В такий спосіб замикається на собі цикл розуміння особою суті «добра», «істини», «краси», коли переважають емоції та розгнуждані інстинкти.

Сюсюкальне мовленнєве спілкування батьків з дітьми і між собою є наочним прикладом культурної дефективності родинного мікросоціуму. У будь-якому віці дитина повинна чути просту, ясну і чітку мову, грамотно висловлюватися. Нехай малюк поки що всього не розуміє! Але гар-

монія звуків, їхня співмірність найде позитивний відгук у його внутрішній гармонії і тоді народиться почуття мови, краси і точності мовлення.

Засмічення пам'яті дітей нехудожніми текстами, псевдодитячими творами, що не актуалізують їхньої уяви, не містять у собі енергії тексту і контексту (тобто того, що збуджує почуття), – важлива проблема сімейного виховання. До речі, великі поети і письменники, як атомні реактори, немов заряджують свої твори невичерпною енергією, котру дарують національній аурі. Тому високохудожній твір – це згусток творчої енергії, спроможний започаткувати той рівень мислення, почуттів та уяви, на який злітали їхні автори у моменти найвищого натхнення – в стані самозаймання – творення. На жаль, на кінець шкільного навчання для багатьох юнаків і дівчат не існує ніякої поезії і прози, крім інтимної лірики. А після того, як спрацьовує енергія генотипу, художня література перестає для них існувати як джерело “живої” духовної насолоди.

Ще одна проблема: слух дітей заповнюється випадковою музикою, найчастіше естрадною. А вона привчає лише до простоти взаємин з музичною матерією тому, що безпосередньо впливає лише на емоції, а не на думки. Коли останки сягають апогею, то вільно вибухають інстинкти. Сприйняття серйозної музики (вона пробуджує та енергетично живить почуття), звісно, вимагає зусиль і наявності вільної енергії, до чого юний слухач з дитинства не готовий і не залучається. Отож знову спотворюється етalon пластики і гармонії світу, що знаходить відображення у знакових системах.

Дитячі забавки, ілюстрації кни-

жок, репродукції тощо, з якими діти взаємодіють (система «Я-предмет»), на стінах, в дитячому садочку чи школі, – все це привчає почуття давати оцінку формалізованим образам і думкам. Так, є дані, що в живописі учні розрізняють тільки сюжети, а у скульптурі – лише зміст. І не дивно, що телевізор невдовзі може стати кращим другом для них на все життя.

СПОВИВАННЯ УЯВИ ТА ІНТУЇЦІЇ

Вести розмову про уяву та інтуїцію взагалі, на наш погляд, повторювати раніше сказане, відоме. Вдамося до компромісу: розглянемо уяву та інтуїцію лише у зв'язку із психомоторикою і на предмет сповивання.

Знання регуляційних функцій уяви та інтуїції дає змогу відповісти на запитання: в чому сутність роботи психомоторики? По-перше, вона характеризується подвійністю: кожна сторона має свій образ, де кожний просвічується крізь властивості один одного, і якщо їхня цілісність не руйнується, то їх ККД природно збільшується. Головний принцип оптимальності забезпечують коди гармонії, точніше, коди золотого перетину – метричного інваріанту гармонії. Звідси ***уява та інтуїція функціонують у людини в оптимальному стані тоді, коли породжують образи і думки, котрі містять коди золотого перетину, регулюють з їх допомогою психомоторику та роботу механізму творчості.***

В малюка інтуїція дуже потужна. Зрозуміло, що не від дня народження і навіть не з перших тижнів життя, оскільки там володарює система інстинктів та емоцій. Проте тільки-но покидаються почуття і починає фор-

муватися власна думка (після подолання вікової греблі у три роки), то на допомогу приходить інтуїція, котра й гармонізує дії у складних ситуаціях життя.

Утвердження думок як самостійних феноменів психіки спричинює взаємозалежність у роботі уяви та інтуїції: разом вони створюють образ наступних дій, які і допомагають дитині подолати свій дискомфорт – розв'язати одну задачу, другу, третю. Тому образ дій є самовираженням уяви-інтуїції, які вже перетворили невідоме на гіпотетично відоме і реалізують функції регулятора майбутніх розумових і психомоторних дій. Ось чому точність і доцільність продуктів уяви та інтуїції – образів і почуттів – перевіряється ефективністю практичних зусиль, котрі регулюють і корегують здійснення будь-якого наміру.

Отже, можемо попередньо сформулювати два висновки: 1) інтуїція – самовираження пережитих почуттів щодо предметів і явищ, властивості яких до певного часу не були перетворені на думки і висловлені засобами мови; 2) ***уява – самоорганізація сприйнятих образів під контролем логіки, яка визначає процес розв'язування задачі.***

Кожен здоровий малюк користується пережитими почуттями, котрі не усвідомлені й відтак безмовні; саме із їхнього матеріалу, відповідно до кодів гармонії, створює нові образи дій. Тому він – істота дійова, спочатку у практичному відношенні, а з часом, коли оволодіє мовою, перетвориться на дослідника. Малюк як практик розв'язує психомоторні задачі і виконує фізичні завдання.

Щоб не було плутанини, треба розвести поняття «завдання» і «задача». Якщо утруднення у діяльності є зада-

чею, то заради її розв'язання особа вимушена буде внутрішньо зібратися і довбати невідоме, долаючи слабкість і зневіру, відчай і стрес. Отож задача містить: 1) відоме; 2) невідоме, що треба перетворити на відоме і засвоїти; 3) приховану логіку; 4) принцип розв'язання до моменту одержання бажаного продукту; 5) придатність новоствореного цими діями задовольнити практичні і теоретичні потреби людини.

Всі інші ситуації утруднення в діяльності, у яких бракує хоча б одного із названих елементів задачі, будуть належати до простих, звичайних завдань, що призначені для механічної роботи мислення, почуттів, уяви та психомоторики. Ось чому процедура **розв'язування задачі найповніше характеризує мікроетап творчого процесу.**

Щодо малюка, то логічні думки у нього справді слабенькі. Проте їх вистачає на те, щоб відшукати задачу, зафіксувати її словом – «хочу». А це вже – бажання-думка, яка поєднує уяву та інтуїцію. Цей “дує” розпоряджається дитячою пам'яттю, всією зібраною ним (свідомо і несвідомо) інформацією про предмети і явища найближчого оточення.

Тут започатковується робота інтуїції: **із майже неосяжного обсягу первинного матеріалу пам'яті і почуттів вона миттєво висмикує все, що треба для утворення задачі, і з цих блоків, під контролем кодів золотого перетину, складає нову гармонію – розв'язок задачі.** Коли ж інтуїція неспроможна цього домогтися через заблокування втомою чи іншими чинниками, то на допомогу приходить уява – свідомо конструктивна робота думки. Уяві доводиться працювати у

теренах, переплетіннях і вузлах думок. Якщо енергії достатньо, тоді уява спроможна розгребти інформаційно-почуттєві загати і, як наслідок, зробить свою справу.

Уяви та інтуїції блокуються знаннями, що оформляються як знакові системи: вивчені тексти, формули, правила тощо. Нехай це знання буде скільки завгодно істинним, точним, перевіреним. Від цього не легше – воно залишається словесним. Лише знання на рівні справи – **почуттєво-інтуїтивне**, котре здобує власними зусиллями (перевідкриття кожним істин, добра, краси) у процесі виконання справи пережите власною душею, озброїть інформацією, якою можна користуватися за будь-яких обставин.

Словесне знання – формули, правила, слова – це гвіздки-фантоми, що забиті у механізми уяви та інтуїції. Ми сподіваємося на його практичну корисність, діяльний конструктив. Але тільки доходить до діла, то виявляється, що цього гвіздка-фантома немає, що він не працює.

Уява та інтуїція – не думки-метелики, що перелітають з невідомого на відоме. Водночас вони не внутрішнє (підсвідоме) перетравлення досвіду. **Це – інструменти, з допомогою яких усвідомлено і неусвідомлено пробиваємося у таїну невідомого, руйнуємо відоме, щоб не заважало своїми підказками добувати нову інформацію.**

У малюка зазначені інструменти важкі і залізні як ломи. Але згадаймо: **функція будує орган.** Це означає, що йому такий лом не потрібен, його інструмент повинен відповідати життєвим задачам. Хоч завдання перед ним стоїть грандіозніше: зрозуміти,

засвоїти, щоб згодом гармонізувати світ, в якому він житиме. Оскільки задачі розв'язуються послідовно, то це збільшує радіус домагань, в якому уява та інтуїція розвиваються і міцніють поступово.

У людини-творця цей радіус збільшується до нескінченності, відтак безмежно зростають потенції уяви та інтуїції. На жаль, це в ідеалі. Насправді школа засмічує дитячу пам'ять відомостями, смисл яких не кожен розуміє. Щоправда, здавалося б, і тут вини дорослих немає: вони працюють з учнями за чужою програмою, і почасти самі не в змозі розрізнити, де зерно, а де солома. Уява та інтуїція учнів засмічені соловою, приречені працювати з безінформаційним і малоенергетичним матеріалом.

Разом з тим випущена на волю уява є неабияким руйнівником душі і механізму конструктивного творення. Така уява – велика омана. Вона обдурює тих, хто уявляє, і тих, хто спостерігає, і тих, хто користується її продуктами. Тому що для одних така гра образами нічим не загрожує, тому що вони оцінюють її позитивно; другі – охочі до фантазій, бо це їх розважає, для третіх – плоди уяви просто шум і непотріб.

Уява, що працює поза продуктивною роботою механізму творчості, не що інше як **гра змістів** пам'яті. А при повороті калейдоскопа із одних і тих же елементів складаються все «нові» узорі. Саме так пам'ять нанизує на нитку випадкові намистинки із свідомості, **а інтуїція – із продуктів пережитих почуттів**. Конкретного предмета і мети у цій роботі немає, тому що існує механічний, ситуативний підбір елементів: гармонія узорів як у калейдоскопі, так і в пам'яті виникає не

шляхом вияву притаєної сутності, а завдяки фокусу під час віддзеркалення симетрії цього приладу. Та й витрата енергії, яка повинна повернутися з прибутком, у роботі свавільної уяви – мінімальна. Ці витрати компенсуються лише позитивними емоціями (не почуттями!) від **гри уяви**. По-іншому, уява – це такий двигун, який працює на самообслуговуванні. Але якщо до його механізму потрапить хоча б кристалик задачі – він зупиниться.

Привабливість для учня такої уяви безперечна: якщо ти нічим конкретним не можеш себе утвердити, то це можна робити досить просто зусиллями уяви. Потенціал уяви дає йому змогу дійти висновку: «Я нічим не гірший за інших». Тоді собі виставляються найвищі оцінки. З часом настає розплата: людина переживає біль від падіння на реальне життя. Бездіяльність та сповиті мислення і почуття, неспроможні впливати на кипучість гарячкуватої уяви. Інакше кажучи, людина втрачає себе, потрапляє у повну залежність від соціуму.

Звідси ще один висновок: **свавільна уява – імітація дії**. Робота уяви поглинає активність і почуття (сама їх створює на свій смак), стимулює роботу мислення на свою користь: довільна течія образів стає безконтрольною. А в цій течії ні про яку дію, про рух до мети (щонайменшої) говорити не доводиться.

РУЙНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ ТВОРЧОСТІ

Розглянемо особливості дій людини творчої, котра не лише здатна до творення, а й виробляє творчі продукти. Під дією розуміємо процес створення того, чого раніше не існувало,

хоча б для самого діяча, не кажучи про загал.

Дія – мікроетап розвитку. Звідси впливає: все те, що пов'язане із зовнішньою активністю, не завжди є дією. Будь-які «дії» чиновника, футболіста, актора, біганина дітей, метушня дорослих тощо не мають до справжніх дій ніякого відношення.

Творча людина – особлива, щонайперше будовою і станом механізму творчості. Вона знає і відчуває усім своїм єством, що живе серед задач і відчуває їхні гострі кути. Вона бачить їх у великій кількості, з усіх боків. Те, що вважається божественним одкровенням для ерудита або дилетанта, котрі живуть переважно енергією почуттів (чужою енергією), для творчої людини є природним баченням предметів, ситуацій, світу та їх недосконалої, де разом існують добро і зло, істина й омана, дисгармонія і краса. Все це – матеріал для роботи творця.

Людина творча не може жити як трава – буднями, від ранку до вечора. Вона завжди прив'язана до якоїсь задачі, що вросла в її душу, і волає щоб її розв'язали й відтак – звільнилися від дискомфорту. Отож знову маємо справу з єдністю протилежностей: гармонією людини і дисгармонією предмета або явища, які створюють задачу. Причому ця єдність – своєрідний мікросвіт, відокремлений (зрозуміло, уявно) від нашого оточення невидимими, але реальними і практично непроникливими для іншої інформації стінами.

У стані дієвої єдності протилежностей, людина розв'язує задачу, вся зосереджена на цій домінанті. І ніщо не може їй завадити чи зупинити, тому що задача, яку вона вирішує, стає для неї смислом життя. І якщо

людину зупинити посеред цього процесу, то життя для неї втрапить привабливість, стане порожнім і безглуздим. **Процес розв'язування задачі – стан самозаймання, натхнення. Він відомий кожному, хто хоча б раз розв'язав у мукках захоплюючу задачу.**

Згадайте поведінку Архімеда в екстремальній ситуації, коли згинули Сіракузи під навалом римлян. Він працював у саду, розв'язуючи якусь важливу для себе задачу: креслив на піску геометричні фігури і був увесь натхненний цим процесом. І коли воєнським римлянином підняв меч над його головою, то мудрець попросив: «Тільки не поспуй моїх креслень!»

Напрошується запитання: якими засобами (інструментами) задача розв'язується? Очевидно – думками. Ось чому навіть чутлива людина подумки не знає спокою, тож зустріч із задачею є для неї певним прозрінням, бо розв'язок її вимагає від неї майже подвигу. Звідси відмінність: те, що для чутливої людини – виняток, осяяння, подив, які іноді пов'язані зі страхом і бідканнями, для творчої – норма життя і діяльності. Те, що для першої – подвиг, для другої – буденність і природна потреба як спосіб життя.

Пояснимо цю думку з допомогою прикладів. Мікеланджело на стелажках Сікстинської капели пошкодив свій хребет; Бетховен писав музику і тоді, коли був глухим; Репіна не позбавила праці рука, яка засохла від фізичного перенапруження. Для реактивної і чутливої людини згадані історичні факти – це прояви вражаючої мужності і велетенської праці, а для самих творців їхні ушкодження – прикрі завади у щоденній і майже рутинній для них роботі.

Думка фіксує у свідомості те, що є, існує, тобто, що вже створене, відкрите. Почуття позбавляють цілісності предмети, явища, процеси і ділять їх навпіл (скажімо відоме і невідоме), тобто діють за принципом діади. Й до того часу, як почне працювати думка необхідна прискіплива критична робота почуттів: знайти, оцінити і визначити ступінь недосконалості досконалого. Атаку на невідоме тут ведуть почуття і думка в єдиному пориві: почуття знаходять невідоме в очевидному, а думка у невідомому визначає задачу, формулює її для наступного усвідомлення.

Для успішного розв'язання задачі однієї думки, навіть примноженої почуттями, замало. Треба ще увімкнути новий, енергетично потужніший механізм – уяву та інтуїцію, актуалізувавши процес перетворення невідомого на відоме. У цьому контексті **інтуїція – здатність людини створювати нові цілісності з неусвідомлених фактів і сировини сенсорики, із яких сама думка і логіка не можуть вивести загальне правило чи формулу наступних дій людини у діяльності; уява – здатність людини створювати нові цілісності із сукупності усвідомлених фактів, користуючись потенціалом думки і логікою предмета, які виробляють правила і формули дій людини.**

На двох прикладах (письма та форми одягу) розглянемо як багато разів народжувався розв'язок однієї і тієї ж задачі. Так, дві тисячі років тому писали стилем по воску, сирій глині, грифельній дошці. Потім – гусячим пером. Згодом перо стало

металевим. Ще пізніше до пера додали балон з чорнилами – виникла авторучка. Перо змінила кулька. Можна сказати, що коло замкнулося, адже кулька – це те ж саме стило, тільки тупе. Разом з тим можливо найближчим часом винайдуть інші засоби фіксації звуків мови на папері. У такий спосіб одного разу розв'язана задача буде розв'язуватися знову і знову, щоразу своїм оригінальним способом. Крім того, імовірно й те, що прийде талановита людина й запропонує принципово новий інструмент та спосіб для запису вже не звуків мови на папері, а самих думок. Так упродовж тисячоліть змінювалося бачення, розуміння і розв'язання однієї задачі.

Інший приклад. Не так давно, дватри десятиліття тому, панчохи на дітлахах прикріплювалися до трусикув гумками або прив'язувалися бантами. Так само робили й жінки, прилаштовуючи панчохи за допомогою аналогічних гумок до спеціального пояса. Безумовно, задача була розв'язана. Але знайшлася талановита людина, котра три речі: панчохи, гумку і труси об'єднала в одну і винайшла колготи. Згадані розв'язки настільки вдалі, що ними користується все людство. Водночас вони універсальні, тому цікавіших та оригінальніших винаходів донині ніхто не може запропонувати. Зрозуміло також і те, що кожна задача може мати нескінченну кількість способів розв'язку.

Отже, талановита людина дивиться на предмет, думку, почуття, процеси і явища поза собою – дослідницьки. Вдивляється не для звичайного знайомства, а з природною потребою перетворити їх у доскона-

ліші форми гармонії. Вона бере і створює із сировини природи та інших матеріалів побачені образи, сплетіння думок чи особливі стимули глибинних почуттів – художні образи великої потужності.

На наше переконання, людина, незалежно від віку, перебуває на межі між Логосом і Ноосферою. **Логос – це закони, що упорядковують енергію і речовину природи.** Людина приречена природою його відкривати і на цій основі створювати виховні, навчальні та промислові технології. Логос – в душі кожного з нас. Усе є в усьому; тому, пізнаючи себе, пізнаємо логос – верховний закон природи.

Ноосфера – вже пізнаний, освоєний, культивований логос, або культурна (розумна) оболонка Землі. Її сутність – інформаційно-енергетична. Це – енергія та інформація, що забезпечують **засвоєння, оволодіння і користування** культурним досвідом будь-якій людині.

Очевидно, що виходять на контакт з логосом і культивують енергію логосу тільки генії. Більше того, тільки хвилини, коли вони працюють у ритмі найвищого злету енергетичної хвилі, вступають зі смолоскипом натхнення в непізнане, і всьому, що встигають розгледіти, дають імена.

Енергією ноосфери користуються всі: *виконавець*, щоб будувати захисну раковину, яка оберігає його від зовнішніх впливів; *споживач-ерудит*, котрий зосереджує у собі інформацію та енергію гармоній, щоб жити і насолоджуватися ними; *дилетант*, оцінюючи досконалість рукотворних гармоній, знаходить у них елементи недосконалості і зосереджує

на них свою увагу; *творець*, який заряджає себе енергією ноосфери для розв'язку актуальних проблем людства.

Отже, людина-виконавець бере з ноосфери *стереотипи*, споживач-ерудит – *інформацію та енергію гармоній*, дилетант – *дисгармонію, котру виставляє напоказ*; творець – *задачі й проблеми* як найскладніші об'єкти думки, що розв'язує просто й оригінально.

Загальний висновок такий: людина перебуває між логосом і ноосферою; вона збирає на ниві логосу (робота генія) і вкладає в засіки ноосфери, завдяки чому культура – на відміну від людини – практично безсмертна.

1. Клименко В.В. Людина і ноосфера. – Київ: Альфа, 1991. – 282 с.
2. Клименко В.В. Психологические тесты таланта. – Харьков: Фолио, 1996. – 414 с.
3. Клименко В.В. Как воспитать вундеркинда. – Харьков: Фолио, 1996. – 463 с.
4. Клименко В.В. Механизмы психомоторики людини. – Київ, 1997. – 192 с.
5. Клименко В.В. Психология наукової творчості. – Програма для Малої Академії наук України і тематика дослідницьких робіт. – К.: Аверс, 1997. – 44 с.
6. Клименко В.В. Механизмы творчества // Общая психология / Под ред. акад. С. Д. Максименко. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1999. – С. 468–523.
7. Клименко В.В. Механизмы психомоторики // Общая психология / Под ред. акад. С. Д. Максименко. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1999. – С. 364–417.
8. Клименко В.В. Средства развития психики // Общая психология / Под ред. акад. С. Д. Максименко. – М.: Рефл-бук; К.: Ваклер, 1999. – С. 417–468.

Надійшла до редакції 15.12.2000.